

О.О.ВОЛОБУЄВА,
ДонНТУ

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН НА ЗАСАДАХ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

В сучасних умовах розвитку суспільства набувають актуальності проблеми, що виникають у соціально-трудої сфері, а саме: забезпечення повної (продуктивної) зайнятості; збереження та розвиток трудового потенціалу; підвищення життєвого рівня населення; оптимізація відносин між трудом і капіталом на принципах соціальної справедливості (соціального партнерства). Обґрунтування шляхів вирішення означених проблем є особливо актуальним для України, оскільки вітчизняна теорія формування і розвитку системи соціально-трудої відносин знаходиться зараз на етапі становлення. Аналіз сучасних відносин соціально-трудої сфери демонструє відсутність погодженості між роботодавцями та найманими робітниками, невизначеність ролі держави і недосконалість механізму дій суб'єктів щодо вирішення вище вказаних проблем. Між тим, історичний досвід розвитку соціально-трудої відносин у країнах індустріального типу дає відповіді на деякі питання, що виникають у процесі створення сучасної моделі соціально-трудої відносин в Україні. Таким чином виникає необхідність вивчення історичного досвіду формування та регулювання таких відносин, адже історичний досвід спроможний допомогти у визначенні напрямків формування суто української моделі соціально-трудої відносин, адекватних сучасному стану соціально-економічного розвитку.

Мета цієї статті полягає у висвітленні історичних передумов становлення системи соціально-трудої відносин на засадах соціального партнерства і обґрунтуванні необхідності інституту соціального партнерства в Україні.

Система соціально-трудої відносин пройшла довгий і складний шлях становлення. Як відомо, протягом тисячоліть відносини між основними класами різноманітних суспільних систем були антагоністичними: раби – рабовласники, кріпаки – феодалі,

робітники – капіталісти. Тому до числа найбільш важливих подій світової історії відносять: повстання рабів, селянські війни, соціальні революції як найбільш типові форми розв'язання соціальних протиріч суспільства. Тільки з другої половини ХХ століття в різних країнах світу припинилися спроби насильницької зміни суспільного ладу. Для вирішення соціальних конфліктів було винайдено два принципово відмінних способи:

1. Знищення приватної власності на засоби виробництва і встановлення державного управління підприємствами і суспільством.
2. Узгодження інтересів власників і найманих робітників на засадах взаємних консультацій і договірної процесу.

Перший напрям був найбільш послідовно виражений марксистами, які виходили з незбігу інтересів робітників і капіталістів. Згодом можливості узгодження класових інтересів обговорювалися в роботах авторів різної політичної орієнтації, зокрема, соціалістів-утопістів, лібералів, християнських соціалістів і інших. Протилежною теорії класової боротьби стала теорія соціальних реформ, яка претендувала із середини ХІХ століття на роль головного регулятора історичного процесу. „Батьки” цієї концепції спиралися на етику Фейєрбаха[14], на концепцію „гармонізації відносин” Л. Блана[9] і П. Прудона[10], на ідеї Ф. Лассаля[11] й інших.

Автором однієї з перших робіт, присвячених сутності й умовам соціальної згоди став Ж. Ж. Руссо. У його трактаті „Суспільний договір” [1], опублікованому в 1762 році, описано суспільство, засноване на законах, перед якими всі рівні і які зберігають особисту волю кожного громадянина. Руссо дотримувався тієї думки, що досконале законодавство не можна створити в результаті

© О.О.Волобуєва, 2003

боротьби партій, тому члени суспільства можуть виступати тільки від свого імені. Він вважав, що держава повинна бути невеликою за розміром (наприклад, Швейцарія). Закони в ній приймаються в результаті плебісциту, а високий рівень цивільної зрілості населення – важлива умова функціонування суспільного договору. Роль законодавства підкреслювали і багато сучасників Руссо. Зокрема, Ф. Кене вважав, що не люди, а закони повинні керувати державою.[2, с.218].

Проблеми узгодження інтересів соціальних груп були центральними в публікаціях і практичній діяльності Ш. Фур'є[3], А. Сен-Симона[13], Р. Оуена[12]. Їх ідеї охоплюють найважливіші сфери життя суспільства: виробництво, обмін, розподіл, виховання, навчання, побут та ін. Зокрема, Фур'є пропонував поділяти чистий дохід між капіталом, талантом і працею в пропорції: 4/12, 3/12, 5/12, а також частину суспільного прибутку відраховувати у фонди суспільного споживання, тим самим забезпечуючи гарантований рівень доходів [3, с.53]. Названі автори більш ніж 150 років є об'єктом критики як „праворуч”, так і „ліворуч”, але їх роль у розвитку соціально трудових відносин з сучасних позицій представляється однією з найбільш значимих. Роботи Ш. Фур'є, А. Сен-Симона, Р. Оуена дуже вплинули на багатьох економістів, у тому числі і на одного з великих ідеологів XIX століття – Джона Стюарта Мілля, який вважав, що головним із пропозицій Фур'є є забезпечення конструктивного співробітництва праці і капіталу: „Форма ассоциации, которая (если продолжат ее совершенствовать) в конце концов возобладает, это не разновидность экономики, где капиталист решает все, а рабочие лишены права голоса в управлении. Это – ассоциация самих рабочих, коллективно, на равных владеющих средствами производства, необходимыми для их труда, осуществляемого под руководством управляющих, которые избираются и увольняются сами”. Дж. С. Милль був одним з перших, хто використав термін „партнерство” для соціальних відносин. З цього приводу він писав: „отношения ... между хозяевами и рабочими будут постепенно вытеснены отношениями партнерства в одной из двух форм: в некото-

рых случаях произойдет объединение рабочих с капиталистами, в других ... объединение рабочих между собой”. [4, с.100].

Суттєва увага приділена проблемам співробітництва праці і капіталу в роботах А. Маршалла, який підкреслював, що „...доходы рабочих зависят от авансирования труда капиталом”. [5, с.247]. Він підкреслює, що завдяки капіталу і знанням рядовий робочий західного світу харчується, одягається і навіть забезпечений житлом у багатьох відносинах краще, ніж принци у минулому. Співробітництво між трудом і капіталом настільки ж обов'язкове, як і співробітництво між „прядильщиками и ткачами”.

Сучасні соціально-трудова відносини взагалі базуються на партнерстві, оскільки тільки соціальне партнерство може забезпечити сталий еволюційний розвиток суспільства. Сам термін соціальне партнерство з'явився після першої світової війни, але основні ідеї узгодження інтересів капіталістів і найманих робітників формуються з виникненням капіталістичного товарного виробництва. Саме в цей період, як основні суб'єкти трудових відносин, остаточно оформляються два основні класи – власники засобів виробництва і наймані робітники, які змушені продавати свою робочу силу, для забезпечення свого існування.

Протистоянню інтересів цих двох класів присвячені дослідження К. Маркса. Протилежний характер інтересів досить чітко виявляється на першому етапі розвитку капіталістичного товарного виробництва. Робітник, вільний від засобів виробництва і не маючи землі, був змушений найматися на роботу до власника виробництва – капіталіста. Його головний інтерес полягав у тому, щоб власник надав роботу і платив за неї якнайбільше. Власник, навпаки, був зацікавлений у тім, щоб заданий обсяг роботи виконували як можна менша кількість робітників і з найменшою оплатою, оскільки для власника заробітна плати робітників – це частина загальних витрат понижуючих прибуток. Таким чином виникає необхідність створення механізму узгодження інтересів робітників і власників, розробки системи процедур врегулювання конфліктів, що неминуче виникають при зіткненні різноспрямованих інте-

ресів.

Спочатку такий механізм складався стихійно й обмежувався боротьбою робітничого класу за скорочення тривалості робочого дня в підвищення заробітної плати. Так, К. Маркс, описуючи протистояння праці і капіталу, відзначав, що „...в истории капиталистического производства нормирование рабочего дня выступает как борьба за пределы рабочего дня, - борьба между совокупным капиталистом, т.е. классом капиталистов, и совокупным рабочим, т.е. рабочим классом”, коли „праву противопоставляется право” і „при столкновении двух разных прав решает сила”. [6, с.246]. Звичайно, в протистоянні праці і капіталу діючих розрізнено, незалежно один від одного робітників було значно менше сил і можливостей, ніж у капіталу, що народжується. Заради справедливості треба сказати, що хоча в епоху становлення капіталізму і капітал був слабкий, але його активно підтримувала державна влада. Саме вона сприяла капіталу в насильницькому подовженні робочого дня за допомогою установа так званої “розумної ціни” і закріплення в законодавчо-примусовому порядку визначеної тривалості робочого дня. Лише тільки тоді, коли система капіталістичних відносин остаточно затвердилася, держава за образним виразом К. Маркса, перетворилася на “ночного сторожа”, який спостерігав за тим, щоб ніхто і ніщо не порушувало сформованого порядку речей.

Таким чином, в період становлення капіталістичних відносин та в сформованій пізніше системі капіталізму робітники не могли розраховувати на підтримку держави, оскільки вона цілком була на боці капіталу. Тому для того, щоб захистити себе, робітники були змушені об’єднуватися.

Профспілкові організації почали виникати в Західній Європі ще наприкінці XVII століття. Але розвиток капіталу всіляко перешкоджає цьому процесу, бо він боїться згуртованості робітників. Це, зокрема, пояснює той факт, чому протягом тривалого часу в багатьох країнах існували закони, які забороняли профспілки. Тільки наприкінці XIX століття профспілки нарешті легалізували свою діяльність.

По мірі того, як міцнів профспілковий рух, почали виникати й об’єднання роботодавців. Однак соціального партнерства як такого ще не існувало. Треба було приблизно півстоліття, щоб у теорію і практику регулювання соціально-трудоких відносин міцно ввійшло таке поняття, як “соціальне партнерство”. Соціальне партнерство представляє собою конструктивну дію роботодавців, найманих робітників та представників держави щодо безконфліктного вирішення проблем соціально-трудої сфери на засадах взаємопорозуміння задля соціального миру.

У цей період у соціально-економічному розвитку країн відбулися велими значні зміни. Насамперед, капіталізм вступив у нову фазу розвитку. Посилилася концентрація капіталу, збільшилися масштаби виробництва. Капітал вийшов за рамки національних границь, одержала розвиток міжнародна кооперація праці, інтернаціоналізація виробництва. Одночасно підсилилася конкуренція як усередині країни, так і на зовнішньому ринку. У цих умовах страйки робітників, які приводять до тимчасового припинення виробництва, оберталися для роботодавців більш серйозними втратами: вони знижували конкурентноздатність їхньої продукції, зменшували прибуток.

Крім того, вперше за багато років стабільного розвитку серйозні економічні потрясіння (світова економічна криза 1929-1933 рр. і друга світова війна) охопили розвинені капіталістичні країни. В результаті цього позиції капіталу в розвинених країнах були підірвані, що змусило його шукати способи співробітництва з профспілками, тим самим зміцнюючи профспілковий рух.

Таким чином, після другої світової війни авторитет і вплив профспілок у розвинутих країнах підсилювався, а у світі капіталу склалося нове співвідношення сил між найманими робітниками і роботодавцями. Одночасно мінялася і роль держави.

У першій половині XX століття в силу низки об’єктивних умов (посилення концентрації виробництва, ускладнення економічних зв’язків загострення соціальних проблем і посилення мілітаризації економіки) відбулося розширення економічних функцій

держави. Виникає кейнсіанство, як теорія результату втручання держави в економічний розвиток країни з урахуванням психології господарюючих суб'єктів. В цей період „ночного сторожа” заміняє економічно активна держава. Вона все сильніше втручається у регулювання не тільки економічних, але й соціальних відносин. У багатьох країнах Західної Європи і США під тиском лівих сил і профспілок одержало розвиток соціальне законодавство. Саме на цій хвилі після другої світової війни сформувалася ідеологія „держави загального добробуту” (Welfare State – держава добробуту).

Державне регулювання на цьому етапі стає життєво необхідним для відтворення усієї соціально-економічної системи – здійснюється активна політика у сфері зайнятості, відбувається перебудова й розширення соціальної системи. Доцільно виділити головні принципи “держави добробуту”, які суттєво вплинули на соціально-трудова відносини, а саме:

1. здійснення політики вирівнювання доходів для досягнення соціально припустимого рівня диференціації доходів населення;
2. проведення активної політики по боротьбі з безробіттям для досягнення ефективної зайнятості і оптимальної експлуатації трудових ресурсів у виробничому процесі;
3. здійснення діяльності щодо розподілу й мінімізації соціальних ризиків шляхом розвитку державних і недержавних систем пенсійного страхування, медичного страхування і страхування на випадок безробіття;
4. створення активної системи соціального “вспомоществовання”. [7, с.118].

Сучасна соціально-економічна модель України не відповідає, на наш погляд, принципам “держави добробуту”, адже ринкова трансформація обумовила мінімізацію соціальних гарантій з боку держави. Спостерігається розрив між організаційно-

законодавчим оформленням і реалізацією гарантій соціального захисту населення. Відбувається зниження реального рівня доходів населення, посилюється їх суттєва диференціація як в окремих секторах економіки, регіонах, соціальних групах, так і в середині підприємств між робітниками і керівниками, поглиблюється розрив між номінальними і реальними доходами, спостерігається постійна конвертація частини доходів населення в стабільну валюту з метою її збереження від інфляції і використання у якості власного джерела соціального захисту. Відбувається розширення бідності і перетворення її у стійке відтворювальне явище.

Ця констатація ґрунтується на аналізі сучасного розвитку України в останні роки. Як свідчать статистичні дані, відбувається подальше поглиблення диференціації доходів населення, незважаючи на загальне зростання реальних доходів, заробітної плати, пенсій у 2001 році. У 1 півріччі 2001 року рівень життя 83 % населення був нижчим за прожитковий мінімум: частка бідного населення становила 28 % злиденного 17 %, а глибина бідності сягнула 26,5 % [8, с.9].

Знижуються і соціальні гарантій населенню: прошарки населення з низькими доходами, такі як безробітні, люди похилого віку, інваліди, хворі, які дійсно потребують допомоги, позбавлені її у належних розмірах через недосконалість механізмів пенсійного і медичного страхування, страхування на випадок безробіття. Як наслідок, активної системи “вспомоществовання”, як такої, ще не існує.

Щодо ефективної зайнятості та оптимального використання трудових ресурсів, то слід зазначити, що в Україні ще не досягнуто тієї структури народного господарства, яка б забезпечувала суспільний розподіл праці згідно з існуючими потребами, і яка б мала систему робочих місць, що відповідає професійно-кваліфікаційній структурі сукупної робочої сили.

На наш погляд, розвиток соціально-трудова відносин на засадах соціального партнерства спроможний вирішити ту частку соціальних проблем, які безпосередньо виникають у трудовій сфері. Це зокрема, проблеми встановлення винагороди за працю

відповідно трудовому внеску, проблеми соціальних гарантій та захисту на період трудової діяльності людини, її пенсійного та медичного страхування тощо.

Саме тому вникає нагальна потреба якнайскорішого удосконалення системи соціально-трудова відносин в Україні з застосуванням історичного досвіду партнерських відносин. Система соціального партнерства дозволяє трудящим і підприємцям відстоювати свої інтереси, створює необхідні умови для оптимального вирішення проблем трансформаційного періоду.

Висновки.

1. Вивчення історичного досвіду формування соціально-трудова відносин надає багатий фактичний матеріал, спираючись на який можна удосконалити вітчизняну систему соціально-трудова відносин. Наприклад, використання практики міжгалузевих та міжпосадових співвідношень заробітної плати, дає змогу знизити диференціацію доходів населення.

2. Ключову роль у процесі становлення системи соціально-трудова відносин на засадах соціального партнерства повинна відігравати держава. Саме держава повинна формувати інститути “держави добробуту”, розробити концепції для різних періодів – спаду, стабілізації, підйому в економіці, спираючись на історичний досвід зарубіжних країн.

3. Проблематика формування системи соціально-трудова відносин на засадах соціального партнерства потребує подальшого дослідження у напрямку адаптації світового досвіду до умов вітчизняної економіки.

Література.

1. Руссо Ж.Ж. Трактаты. Издание подготовили В.С. Алексеев-Попов, Ю.М. Лотман, Н.А. Полторацкий, А.Д. Хаютин. Изд-во “Наука”, М. 1969 г. “Об общественном договоре,

- или принципы политического права”. С. 151-256, 303-351
2. Кенс Франсуа. Избранные экономические произведения. Изд-во социально-экономической литературы. М. 1960. “Население”, С. 145-219
3. Фурье Шарль. Избранные сочинения. Перевод с французского и комментарии И.И.Зильберфарба. Том 1, МСМЛІ Изд-во академии наук СССР, Москва-Ленинград, 1960
4. Милль Дж. С. Основы политической экономии. - М.: Наука, 1980, Т.3
5. Маршалл А. Принципы экономической науки. – М.: Прогресс, 1993, Т.2
6. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Т.1. – М.: Политиздат, 1973.
7. Осипян А. Л. Экономика государства благосостояния: основы и формирование в условиях рыночной трансформации. – Донецк: Лебедь, 2001, - 302с.
8. Економіка України за 2002 рік // Урядовий кур’єр. – 2003, -№13, - с.8-9.
9. Блан Луи. Организация труда.-М.-1926.
10. Прудон Пер Жозеф. Бедность, как экономический принцип, «Отечественные записки». Т.148.- кн.5.-Спб 18463
11. Лассаль Фердинанд *Gesamelte Reden und Schriften*. Bd 1-12, В., 1919-20; в русс.пере.: Соч., т.1-3, М,1925
12. Оуэн Р. Избранные сочинения, т.1-2,М. Л., 1950
13. Сен- Симон А. Собрание сочинений т.1-2, М-Л, 1948
14. Фейербах Л.А. Избранные философские произведения т.1-2, М.,1955

Статья поступила в редакцию 11.12.2003